

TÜRK HİCİV EDEBİYATININ SIRADIŞI BİR ŞAİRİ: KÜFRÎ-İ BAHÂYÎ VE ESERLERİNDEN ÖRNEKLER

Ramazan EKİNCİ*

ÖZ

İlk örneklerini XI. asırda vermeye başlayan klasik Türk edebiyatında aşk, sevinç, özlem, heyecan vb. duyguların sevgiyle yazılmış lirik şiirler; edebiyatın ahlâkî yönünü vurgulayan hikemî eserler; Hz. Peygamber, bazı din ve devlet büyüklerine duyulan muhabbetin sonucu kaleme alınan övgü dolu manzum ve mensur metinler önemli bir yekûn teşkil eder. İnsanın hislerine hitap eden, beğeni ve takdirini amaçlayan bu edebî mahsullerin gölgesinde kalmış olsa da ihmal edilmemesi gereken bir de hiciv edebiyatımız vardır.

Gerek sosyal ve siyasî hadiselerin tesiri gerek şahsî husumetlerin etkisiyle vücuda getirilen hiciv numunelerine ilk olarak XIV. ve XV. asırlarda kaleme alınan eğitici eserlerde rastlanmaktadır. Özellikle XVI. asırdan itibaren hiciv edebiyatı ürünleri ve temsilcilerinde mühim bir artış görülmektedir. XVII. yüzyıl ise Türk hiciv edebiyatının en renkli simalarının yaşadığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Başta hem kaside hem de hiciv alanında edebiyat tarihimizin en meşhur şairlerinden Nef'î olmak üzere Kaf-zâde Fâizî, Ganî-zâde Nâdirî, Veysî, Nev'î-zâde Atâyî, Mantıkî, Riyâzî, Fehîm, Bahâyî, Tarzî, Tıflî bu asrın hiciv ve hezel sahasında şiirler kaleme almış şahsiyetleridir. Bunlar içinde Küfrî-i Bahâyî'nin ayrı bir yeri vardır. Bahâyî, *Dîvân*'ının hemen hemen tamamını hiciv, hezel ve küfür ihtiva eden manzumelere ayırmıştır. Ayrıca şair bununla da yetinmemiş, mesleği olan müneccimlik gereği hazırladığı *Takvîmü'l-Kavîm* (*Ahkâm-ı Külliye*) adlı mensur eserini de hiciv ve tehzile tahsis etmiştir. Bu çalışmada, başta şairin hayatı üzerinde durulacak, eserlerinin nüshaları ve muhtevası incelenerek *Takvîmü'l-Kavîm* ve *Dîvân-ı Hezeliyyât* tan örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küfrî-i Bahâyî, XVII. yüzyıl Türk Edebiyatı (Şiir), Hiciv, Hezel, *Takvîmü'l-Kavîm* (*Ahkâm-ı Külliye*), *Dîvân-ı Hezeliyyât*.

* Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ramazanekinci@hotmail.com

AN EXTRAORDINARY POET OF TURKISH SATIRIC LITERATURE: KÜFRÎ-İ BAHÂYÎ AND EXAMPLES FROM HIS WORKS

ABSTRACT

Giving its first examples in the 11th century, Classical Turkish Literature presents a wide scope of works ranging from lyric poetry written with emotions of love, joy, longing, and excitement etc., advice examples emphasizing the moral characteristics of literature, to prose and poetic works praising The Prophet Muhammed, and some other religious and government men. Turkish Satiric Literature, since regarded as having lesser importance than those texts underlining feelings, admiration and appreciation, has not been appreciated fully.

Written under the influence of both social and political developments, and individual conflicts, the first satiric examples have origins in the didactic works of 14th and 15th centuries. Especially after 16th century there is a certain increase in the number of writers and satires. 17th century is widely accepted as the era of most unique authors. One of the leading poets of both kaside and satire in Turkish Literature Nefî, and Kaf-zâde Fâizî, Ganî-zâde Nâdirî, Veysî, Nev'î-zâde Atâyî, Mantıkî, Riyâzî, Fehîm, Küfrî-i Bahâyî, Tarzî, Tıflî wrote poems of satire and parody in the era. Among them Bahayî has a significant place. Bahayî's Ddivan contains examples of satire, parody and curse. His another important book *Takvîmü'l-Kavîm (Ahkâm-ı Külliye)*, a humorous pamphlet (risale), contains satire and curse. In this study, the life of the poet will be introduced in the first place, and then presenting examples from *Takvîmü'l-Kavîm* and *Dîvân-ı Hezeliyyât*, the contents and their versions will be discussed.

Key Words: Küfrî-i Bahâyî, 17th Century Turkish Literature (Poetry), Satire, parody, *Takvîmü'l-Kavîm (Ahkâm-ı Külliye)*, *Dîvân-ı Hezeliyyât*.

GİRİŞ

Türklerin İslâmî medeniyet dairesine girmesinden sonra gelişmeye başlayan klasik Türk şiiri, tıpkı diğer nazım şekil ve türlerinde olduğu gibi (gazel, kaside, mesnevi vb.) hiciv, hezel ve mizahla alâkalı eserlerde de Arap ve Fars edebiyatlarını kendine model kabul etmiştir. İlk örneklerine Arap şiirinde rastlanılan hiciv, aslı hecv “هجو” ve hicâ “هجا” kelimelerinden türemiş bir sözcüktür.¹

“Hiciv”in kelime anlamı medhin (övgü) zıddı olarak bir insanın, bir hayvanın veya bir nesnenin ayıbını saymak, kendisini kötülemek, yermek, sövmek, boş ve anlamsız söz söylemektir. Bir edebiyat terimi olarak bir kimseyi incitmek, üzme, yıpratmak, gülünç duruma düşürmek amacıyla kendisine söylenen alay, hakaret, küfür ve yerme ihtiva eden şiir ya da düz yazı türüdür. “Hezel” ise sözlükte şaka nitelikli yararsız ve saçma, hatta edebe ve ahlâka aykırı müstehcen söz manalarında. Edebî ıstılah olarak neşe verici bir açıklama ve mazmunu ihtiva eden şiire veya meşhur deyimle mizahvârî, eğlendirici hikâye ve fıkraya hezel denir.² Heccâv denilen hiciv yazarının amacı, toplum veya kurumlardaki aksaklıkları, çarpıklıkları, haksızlıkları, insanın hoşâ gitmeyen yönlerini alaya alarak yermektir. Hicvin oluşması için mizah, mübalağa ve kötüleme unsurlarının aynı hedefe yönelmesi gerekir. Hicvin edebî değerinin olabilmesi için zekâ ve nükte unsuru taşıması; zarif ve ince çağrışımlara açılması; mecaz, teşbih, mübalağa, istiare, hüsn-i talil gibi edebî sanatları ihtiva etmesi gerekir.³

Başta Arap ve Fars edebiyatları olmak üzere doğu edebiyatlarında kusurları, kötü âdet ve alışkanlıkları ortaya çıkardığı için tenkidî bir analiz hüviyeti taşıyan sosyal muhtevalı hicivler azdır. Genellikle şahıslara yönelik iğneleyici, alay edici, aşağılayıcı hatta küfür edici kaba hiciv tarzı gelişmiştir.⁴ Klasik Türk edebiyatında mizah, sayıları pek de çok olmayan değerli eserleri bir yana bırakırsak, gülmece ve alaydan ziyade rahatsız edici kaba bir taşlama ve sataşmadır. Hiciv ise ustaca yapılmış çok güzel örnekleri bulunmakla beraber çoğunlukla saldırma ve ağız dolusu sövmedir. Hiciv yazarı bu yolda hiçbir ölçü ve sınır tanımaz. Sövmeye ne kadar ağır olursa hiciv, o oranda etkili sayılır.⁵ Hiciv yazma sebepleri arasında başta

¹ Mütercim Asım, *Kâmûs Tercümesi*, Matbaatü'l-Osmaniye, C. III., 1305, s. 954.

² Hasan Çiftçi, “Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 1998, s. 145.

³ Orhan Okay, “Hiciv”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 447.

⁴ Hikmet Feridun Güven, “Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür Bak. Yay., İstanbul 2006, s. 577.

⁵ Agâh Sırrı Levend, “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi”, *TDAY Belleten* 1970, s. 46.

düşmanlık, kin ve nefret olmak üzere, umduğunu bulamama, incinme, hoşnutsuzluk, kıskançlık, menfaat, kendini beğenme, şakalaşma, gülme ve eğlenme yer almaktadır.⁶ Klasik Türk edebiyatında hiciv, ferdin hayatının her noktasına müdahale etmiştir. Müdahale oldukça şiddetli ve aşağılama amacını taşımaktadır. Ayrıca hasmın mutlaka bir sosyal ideale ters düşmesi veya kusur işlemesi de gerekmez. Bazen şair sadece şahsî anlaşmazlıklardan, sanatını ispatlama çabasından dolayı da hicve başvurabilir. Hiciv, hedefte var olmayan unsurları da ele alabilir ve aşırı abartma yoluyla bunları hedefe ait özellikler gibi gösterebilir.⁷

İlk örneklerini XI. asırda *Kutadgu Bilig*'le vermeye başlayan klasik Türk şiirinde hiciv ve mizah unsurlarını ihtiva eden eserlere XIV. yüzyıla kadar pek rastlanmaz. Özellikle XIV. ve XV. asırlarda kaleme alınmış eğitici ve öğretici eserlerin içerisinde yer yer güldürücü hikâyelere tesadüf edilir.⁸ Mesnevilerdeki hikâyeler içerisinde, bazı hikâye kahramanları veya bunların davranışları hakkında söylenmiş birkaç beyit haricinde en eski hiciv örnekleri Ahmedî ve Ahmed-i Dâî'ye ait olanlardır. Hiciv türünün en güzel örneklerinden kabul edilen Şeyhî'nin *Har-nâme*'si XV. asırda yazılmıştır.⁹ Hiciv ve hezeliyat daha önce hemen hemen yok gibiyken XVI. asırdan itibaren azımsanmayacak ölçüde belirmeye başlar ve XX. yüzyıla kadar çoğalarak devam eder.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin büyüyüp güçlenmesine paralel olarak XVI. asırda Türk edebiyatı da gelişmesini sürdürmüştür. Saray, konak ve köşklere düzenlenen ilmî ve edebî sohbetlere çağrılabilme, devlet büyüklerinin iltifatına mazhar olabilme arzusu şairler arasındaki rekabet, kıskançlık ve düşmanlığı artırmış; hicvin kaynağı olan bu tür duyguların sevkiyle pek çok hiciv ve hezeliyat kaleme alınmıştır. Revânî, Figânî, Lâmi'î, Gazâlî, Zâtî, Yahya Bey, Şânî, Bâkî bu asrın hiciv şairleri arasında yer alır.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde olumsuz siyasî hadiselerin aksine edebiyattaki gelişme devam etmiştir. Çocuk yaşta tahta geçen dirayetsiz padişahların kaybettiği iktidarı, üst kademelerdeki devlet adamlarının

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Feridun Güven, *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*, (Gazi Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1997, s. 46-55.

⁷ Mustafa Apaydın, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2001, s. 17.

⁸ Gamze Demirel, "Klâsik Türk Edebiyatında Hiciv", *TALİD Eski Türk Edebiyatı* II, 2007, s. 132.

⁹ Güven, *a.g.e.*, s. 581.

¹⁰ Tunca Kortantamer, "Kuruluşundan Tanzimata Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., C. 11, 2002, s. 610.

sahiplenme kavgalarından, çok sık yaşanan tayin, terfî ve azillerden edebiyat da etkilenmiştir. Devlette güçlü olan kişiye yakın olma arzusu, akranları arasında sivrilmiş, takdir gören kişileri gözden düşürme gayreti, kıskançlıklar ve düşmanlıklar şairler arasındaki münasebetleri küfür ve hakarete vardırان seviyelere getirmiştir. Hiciv türündeki bu gelişme, büyük küçük, dost düşman demeden herkes hakkındaki düşüncelerini mübalağalı bir şekilde dile getiren usta şair Nef'î'nin payitahta gelmesine bağlıdır. Devlet erkânından, sadrazamlardan, hatta padişahıtan dahi sözünü sakınmayan Nef'î'nin karşısında Kafzâde Fâizî, Nev'îzâde Atayî, Ganîzâde Nâdirî, Riyâzî, Veysî ve Mantıkî gibi şairler ayrı bir cephe oluşturmuşlardır. Hicivlerini ayrı bir mecmuada toplayan Nef'î, hiciv mecmuaları düzenlenmesinde de kendinden sonra gelenlere model olmuştur.¹¹ Yüzyılın ortasında Nef'î'nin bıraktığı çizgiden devam eden Küfrî-i Bahâyî hiciv, hezel ve küfrü birleştirerek *Dîvân*'ını tertip etmiştir.

1. KÜFRÎ-İ BAHÂYÎ'NİN HAYATI ve EDEBÎ ŞAHSİYETİ¹²

Küfrî-i Bahâyî'nin hayatı hakkında kaynaklardaki bilgiler, oldukça sınırlı olup birbirinin tekrarından öteye geçmemektedir. Asıl ismi Hasan Çelebi olan şair, İstanbul'da doğmuştur. Ne zaman doğduğı hakkında kayıt bulunmayan şairin doğum tarihi, divanında yer alan bir hicviye vasıtasıyla 1600'lü yılların başına kadar götürülebilir.¹³ 1061 Ramazan'ında (Ağustos

¹¹ Güven, *a.g.e.*, s. 581-82.

¹² Şairin hayatı yazılırken şu kaynaklardan istifade edilmiştir:

Gencay Zavotcu (hzl.), *Rıza Tezkiresi*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009, s. 106-107; Seyit Ali Kahraman vd. (hzl.), *Evlîyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011, 1. Kitap s. 359, 2. Kitap s. 78; Kâşif Yılmaz (hzl.), *Güftü ve Teşrifâtü'ş-Şu'arâsı*, AKMB Yay., Ankara 2001, s. 109-110; Pervin Çapan (hzl.), *Mustafa Safâyî, Tezkire-i Safâyî*, AKMB Yay., Ankara 2005, s. 100; Abdülkerim Abdulkadiroğlu (hzl.), *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*. AKMB Yay., Ankara 1999, s. 30; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fuzalâ*, (tıpkıbasım: A. Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 660-661; Müstakim-zâde Süleymân Sa'deddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, (Tıpkıbasım), Kültür Bak. Yay., Ankara 2000, vr. 150b; Nuri Akbayar (hzl.), *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 351; Saadet Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. 2, s. 663-664; Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, C. 1, s. 412; Komisyon, "Bahâî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., C. 1 İstanbul 1977, s. 288; Haluk İpekten vd. , *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1988, s. 63; Müjgan Cunbur, "Bahâ'î", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKMB Yay., Ankara 2002, s. 143; Güven, *a.g.e.*, s. 338-343; Ramazan Ekinci, "Küfrî-i Bahâyî" *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatilisimlerozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=501>[erişim tarihi: 10.09.2014]

¹³ İleride görüleceğı üzere Bahâyî, Mevlvî şeyhi Toğanî Ahmed Dede'ye ve Mevlvîlere yönelik bir hiciv kaleme almıştır. Toğanî Ahmed Dede'nin 1630'da vefat ettiği bilgisini göz

1651) Müneccimbaşı Hüseyin Efendi yerine müneccimbaşılık vazifesine yükseltmiştir. Osmanlı'da müneccimbaşı olabilmenin temel şartları arasında meslekî donanımın yanı sıra ilmiye sınıfı mensubu olmak da vardı.¹⁴ Müneccimbaşılığa kadar yükselebildiği göz önünde bulundurulduğunda, Bahâyî'nin iyi bir eğitim alarak medrese tahsilini tamamladığı, astronomi ve astroloji hakkında maharet sahibi olduğu söylenebilir. Bunun haricinde şair, ilmiye sınıfı mensuplarının alabildiği payelerden Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinin her ikisini de yürütmüş iki müneccimbaşıdan birisidir.¹⁵ Kaynaklarda 1071 Safer'inde (Ekim 1660) İstanbul'da öldüğü bildirilmiştir. Müstakimzâde, şairin hem vefat yılını hem de ölüm sebebini bildiren "bi'l-marâz" terkiğini tarih düşmüştür.¹⁶

Şair, şiirlerinde Bahâyî mahlasını kullanmıştır. Onun mahlasını kullanmadığı manzumeleri de mevcuttur. Yaratılışı hicve ve mizaha meyilli olduğundan ve manzumelerinde küfür derecesinde ifadeler yer verdiğinden Küfrî-i Bahâyî olarak tanınmıştır. Bazı kaynaklarda "Küfrî" lakabının Fikrî'den dönüştüğü bildirilmektedir.¹⁷

Küfrî-i Bahâyî'yi diğer hiciv şairlerinden ayıran bazı yönleri mevcuttur: Nefî'nin hicivleri *Sihâm-ı Kazâ* da yer alırken aşk, tabiat, güzellik vb. konulardaki şiirleri *Dîvân*'ında bulunmaktadır.¹⁸ Ayrıca bu eserlerin her ikisinde de öylesine keskin bir üslûp farkı vardır ki sanki iki farklı şaire ait izlenimini uyandırır. Aynı tavır Sürûrî'de de görülmektedir. *Hezeliyyât*'taki Sürûrî ile *Dîvân*'daki Sürûrî iki farklı şahsiyet gibidir.¹⁹ Bir başka örnek olarak Kubûrîzâde Rahmî zikredilebilir. Şair müstehcen ifadeler ihtiva eden hiciv ve tehzillerini "Hevâyî" mahlasıyla tertip ettiği *Dîvân*'ına

önünde bulundurursak şairin IV. Murat devrinde (1624-1640) şiirle uğraşacak yaşta olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca Evliyâ Çelebi, Küfrî-i Bahâyî'yi IV. Murâd devrinin nükte-şinas ve heccâv şairleri arasında zikreder. Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 359.

¹⁴ Salim Aydüz, "Osmanlı'da Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. 1, 1995, s. 167.

¹⁵ Diğer Osman Kâmil Efendi, Aydüz, *a.g.m.*, s. 173.

¹⁶ Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *a.g.e.*, vr. 150b. Ayrıca *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*'na bu terkip sehven "marâz" şeklinde yazılmış ve şairin ölüm tarihi 1040/1630-31 olarak bildirilmiştir. Bkz. *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, s. 269.

¹⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, s. 660; Akbayar, *a.g.e.*, s. 351.

¹⁸ Bkz. Metin Akkuş (hzl.), *Nefî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993; Metin Akkuş (hzl.), *Nefî ve Sihâm-ı Kazâ*, Akçağ Yay., Ankara 1998.

¹⁹ Bkz. Atilla Batur, *Sürûrî Divanı: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanın Tenkitli Metni*, (İnönü Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi); Sürûrî, *Hezeliyyât-ı Sürûrî*, İ. Ü. Ktb. TY 3005, vr. 41b-94a.

dâhil ederken diğer konulardaki şiirlerini “Rahmî” mahlasıyla yazmış ve bunlardan meydana gelen ayrı bir divan tertip etmiştir.²⁰ Küfrî-i Bahâyî ise küfürlü, müstehcen şiirleriyle hicivlerini birbirinden ayırmamış, aynı eser içinde tertip etmiştir. Ayrıca şair, diğer klasik Türk edebiyatı şairlerinin rağbet ettiği konulara pek iltifat etmeyerek mizacı ve tabiatının meylettği konuların dışına çıkmamıştır. Şairin *Dîvân*'ında bir tane bile âşıkâne şiir yoktur.

Küfrî-i Bahâyî'nin *Dîvân-ı Hezeliyyât* ve bazı nüshalarında ismi *Ahkâm-ı Külliye* şeklinde kayıtlı olan *Takvîmü'l-Kavîm* adlı iki eseri vardır.

1.1. *AHKÂM-I KÜLLİYE* veya *TAKVÎMÜ'L-KAVÎM*

Osmanlı öncesi Türk ve İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de müneccimler önemli vazifeler ifa etmekteydi. Özellikle hükümdarların ve diğer devlet adamlarının geleceği öğrenme arzusu, müneccimlere itibar edilmesini sağlamış ve saraylarda yer verilmiştir. İdarî bir yapı olarak ilk defa Osmanlı'da karşımıza çıkan müneccimbaşılık müessesinin tarihi XV. asra kadar gitmektedir. Bu teşkilattaki müneccimbaşı ve yardımcılarının vazifeleri arasında imsâkiye düzenlemek ve zayıçe hazırlayarak uğurlu saati tespit etmek, takvim hazırlamak, ahkâm-ı sâl/ahkâm takvimi hazırlamak gelirdi.²¹

Müneccimbaşların yükümlü olduğu görevlerden biri Ramazan imsâkiyesi hazırlamaktı. Her yıl Şaban ayının son on günü içerisinde önce padişah ve sadrazama daha sonra da ileri gelen devlet adamlarına takdim edilirdi. Bir diğer vazife ise zayıçe hazırlayarak uğurlu saati ve vakt-i muhtarı tespit etmektir. Zayıçe, uğurlu saati hesaplamak için kullanılan hesapların bütünüdür. Dünyada zuhur eden hadiselerin gök cisimlerinin tesiri altında olduğu ve gök cisimlerinin hareketleri ile olaylar arasında sıkı bir bağ bulunduğu inancının sevkiyle yapılacak işlerde uygun vakit ve eşref saati gözetmek âdet hâlini almıştı. Osmanlılar döneminde eşref saati belirleme işi sultan düğünü, çocuk doğumu, hayır müesseselerinin temelini atılması, köle satın alınması, evlenme, seyahate çıkma vb. pek çok konuda gözetilirdi. Müneccimbaşılık teşkilâtının en mühim vazifesi ise takvim hazırlamaktı. Takvimler ikiye ayrılırdı. Birincisi her sene Nevruz'da hazırlanan o senenin ay ve günlerini gösteren rakam takvimidir. İkincisi yeni girilen senede meydana gelecek işler hakkında müneccimbaşının yaptığı tahminî yorumlar ile yapılması uygun olan veya olmayan işlerin yazıldığı ahkâm takvimi idi.

²⁰ Hevâyî, *Dîvânçe-i Kubûrîzâde Hevâyî*, Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Yazmaları 10/2.

²¹ Sâlim Aydüz, “Müneccimbaşı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 2.

Bu takvim umumiyetle padişah ve devlet ricali için hazırlanmaktaydı. Padişah ve devlet ricalinden başlayarak her meslek grubundan insanın hâlleri hakkında hükümler bulunmaktaydı. Ancak bu hükümler genellikle aynı ifadelerle, müphem ve umumî tabirlerle yazılırdı. Ahkâm takvimleri genel olarak üç kısımdan oluşmaktaydı: Birinci kısımda giriş ve dualar yer alır, devamında padişah ve diğer devlet ricalinden başlayarak tabaka tabaka kişilerin ve grupların ahkâmı yazılırdı. İkincisi nevrudan nevruda kadar olan aylar yazılarak her ayın ahkâmı verilirdi. Son kısımda ise o senede olacak güneş ve ay tutulması hakkında bilgi aktarılırdı.²²

Müneccimbaşılık vazifesinde bulunan Küfrî-i Bahâyî de bu tür takvimlerden hazırlamıştır. Yazarın nesir sahasında bilinen tek eseri, bazı nüshalarda ismi *Ahkâm-ı Külliye* olarak da bildirilen *Takvîmü'l-Kavîm* adlı mizahî takvimidir. İsminden de anlaşıldığı üzere bir ahkâm takvimi olan eser, 1056 yılına aittir. 1061'de müneccimbaşılık rütbesine yükseltildiğini bildiğimiz Küfrî-i Bahâyî, takvimini hazırlarken müneccim-i sâni veya müneccim-i sâlis vazifesinde olmalıdır. Şairin hazırladığı bu mizahî takvim edebiyat tarihimizde yazılmış ilk mizahî takvim değildir. XVI. asır tezkire yazarlarından Âşık Çelebi'nin bildirdiğine göre Vahyî'nin 901 (1495-96) yılına ait bir takvimi vardır:

“Hudâvendigârûñ tâlî' i mes'ud olup ay u gün gibi sikkesi yüriye. Nişâncı Beg'ün sâ'id-i simîni zer-efşân olup nâm u nişân ki 'âlemde ölmez oğuldur, Nişâncı'dan yâdgâr olup hükmi mü'eyyed ola. Mülâzımîne kazâ yitişe. Defterdârlar hazîne kâtiblerini hisâba çeküp müderrisîn ehl-i riyâzet olup kâzîlar yimek d[e]lisi ola ...”²³

Ayrıca Âşık Çelebi, XVI. asrın başlarında yaşayan Nasûhî'nin (ö. 1533) takviminden de örnek verir:

“Pâdşâhlar maḥbûb uyduralar. Sancaḳbegleri daḳı ol sancaḳdan olalar. 'Ameldârlaruñ evveli 'amel, âḫiri dâr ola. Küffârûñ büti şınıp guzâtuñ kılıcı 'arşda aşıla. Kazancılar döne döne kazanc ideler. Bâzârcılar alma şatma ideler. Aşçılarda mâ çanaḳ biri çanaḳ ola. Hammâllar yükin tuta mâl eşegi olalar ...”²⁴

²² Aydüz, “Osmanlı'da Müneccimbaşılık”, s. 179.

²³ Filiz Kılıç, (hzl.), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ* (hz.), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, C. 1, s. 553.

²⁴ Kılıç, *a.g.e.*, C. 2, s. 878.

XVI. asrın meşhur şairlerinden Balıkesirli Zâtî'nin (ö.1546) de yukarıdaki şairlerin takvimleriyle benzerlik gösteren mizâhî bir risâlesi vardır:

“Vezîrlerüñ İskender-i râyı cām-ı cihân-nümâ düzse on sekiz biñ ‘âlem andan görine. Beglerbegiler sürünmekden bîmâr ola ma‘zûllere tîmâr ideler. Qâdî askerler tedrîs istemeyen mülâzimleri kaçâyâ uğrada. Defterdârlar mâl arturmağ isteyeler. Nişâncılar aḥkâm-ı saltânata ‘unvân vireler ...”²⁵

1.1.1. ESERİN ADI ve YAZILIŞ TARİHİ

Takvimin adıyla alâkalı metin içinde herhangi bir ibare mevcut değildir. Ayrıca yazar bu konuda herhangi bir yerde açıklama yapmamıştır. Söz konusu mizahî risalenin adını nüshalardaki başlıklardan öğrenmekteyiz.

Elimizde bulunan iki nüshanın ilkinde (Ali Emirî MNZ 1086), Köprülü'nün şahsî kütüphanesinde bulunduğunu söylediği ve Agâh Sırrı Levend'in Raif Yelkenci'de olduğunu bildirdiği²⁶ nüshalarda eserin adı “Aḥkâm-ı Külliye Sene Bin Elli Altı” şeklinde kayıtlıdır. Risalenin dördüncü nüshasında ise eserin adıyla alâkalı şu başlık kayıtlıdır: “Hâzâ Takvîmü'l-Kavîm İlâ Re'îsi'l-Müneccimîn ve 'Umdeti'l-Mükezzibîn Hasan el-Küfrî Min Envâ'i'l-'Acâ'ib ve Esnâfi'l-Garâ'ib”. Kanaatimizce bu tür adlandırmalar, müstensihlerin eserin muhtevassından çıkardığı neticeler sonundaki tasarruflarıdır.

Aḥkâm takvimlerinin yazılış amaçlarında da bildirildiği üzere bu takvimler, içinde bulunulan tarihten sonraki ilk senede zuhur etmesi muhtemel hadiselerle alâkalı yorumları ihtiva eder. Buna göre Bahâyî, 1056 senesinde gerçekleşeceğini tahmin ettiği olayları derc ettiği takvimini 1055/1645-46 yılında yazmış olmalıdır.

1.1.2. ESERİN NÜSHALARI

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi eserin bugün itibariyle bilinen dört nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ali Emirî MNZ 1086 numarada kayıtlı *Dîvân-ı Hezeliyyât* nüshasının sonunda yer almaktadır. Satır sayısı 23 olan metnin tamamı beş varaktan ibarettir. H. 1225/1810-11 yılında Ahmed İzzet isimli bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Eserin birçok yerinde kelimeler eksik ve yanlış yazılmıştır.

²⁵ Mehmed Çavuşoğlu, “Zâtî'nin Letâyifi II”, *İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22 (1974), s. 147.

²⁶ Levend, *a.g.m.*, s. 43.

İkinci nüsha ise Ankara Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 528/6 numarada kayıtlı yazmanın sonunda bulunmaktadır. Eserin başı ve sonunda satır sayısı değişmekte olup diğer varaklar 19 satırdan meydana gelmektedir. Yazmanın tamamı 7 varaktır. Kim tarafından ve ne zaman istinsah edildiği tam olarak bilinmeyen yazmanın başında 1255/1839-40 yılı yazılıdır. Eserde hatalı ve eksik yazım oldukça azdır. İki nüsha arasında birçok farklılık mevcuttur.

Eserin üçüncü nüshası ise M. Fuad Köprülü'nün bildirdiği üzere şahsî kütüphanesindedir.²⁷

Takvimin dördüncü nüshası Raif Yelkenci yazmaları arasındadır.²⁸

1.1.3. ESERİN MUHTEVASI

Küfrî-i Bahâyî, eserin mizâhî bir mahiyet taşımasından olsa gerek, klasik tertip hususiyetlerinden uzak durarak risalesine farklı bir giriş yapmıştır. “Bütün müneccimler yalancıdır, söyledikleri doğru çıksa bile” meâlindeki hadis-i şerifle eserine başlamaktadır. Ardından “her bir uğurlu talihe sahip seneyi kendileri gibi anlayıştan uzak bir hayvana nisbet ederek “söz, söyleyenin sıfatıdır” vecizesi gereği emsalsiz sıkıntılarla dolu bir yılı dahi köpeğin sıfatıyla değiştirdiler” diyerek meslektaşları olan müneccimleri tenkit etmektedir:

“Ber-muktezâ-yı i‘tibârât-ı hükemâ-yı kavî-i me‘bünân-ı mütekaddimîn ve i‘tikâd-ı müneccimîn bi-kavî-i küllü müneccimün kezzâb²⁹ *hazelehumu’llâhi te‘âlâ ilâ yevmi’l-hisâb.*³⁰ Her bir sâl-i ferhunde-fâli kendüler gibi birer hayvân-ı bî-iz‘âna mensûb itmegin *el-keîâmü şifâtü’l-mütekellimîn* mefhûmınca bir sâl-i harhar-ı bî-mîşâli daği şifât-ı kelb ile muqallem itdiler.”³¹

Şair, asıl konuya bundan sonra girer ve başlıkta da bildirdiği üzere 1056 senesinde olması muhtemel hadiseleri arka arkaya sıralar. Bilginlerin bulunduğu topluluklara, medreselerdeki Türk hocalara, kâtiplere, hattatlara,

²⁷ M. F. Köprülü, “Türklerde Halk Hikâyeciliğine Ait Bazı Maddeler”, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 327. Köprülü yazmaları arasında yaptığımız katalog taramasında maalesef esere tesadüf edemedik. Kanaatimizce eser, kataloglanma safhasında müstakil olarak değerlendirilmemiştir. Muhtemelen söz konusu kütüphanede bir yazmanın içinde mukayyettir.

²⁸ Levend, *a.g.m.*, s. 43.

²⁹ Hadis-i Şerif: “Bütün müneccimler yalancıdır.” Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Âyet ve Hadisler*, Kesit Yay., İstanbul 2013, s. 390.

³⁰ “Allah onları kıyamet gününe kadar zelîl bıraksın.”

³¹ *Takvîmü’l-Kavîm*, Ankara Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 528/6, vr. 1b.

şairlere vb. pek çok meslek grubundan kimseye mizahî bir dille eleştirilerde bulunur. Müderrislerin, anonim edebiyat ürünlerimizden *Dâsıtân-ı Geyik* vb. eserlerden derin manalar, ince nükteler çıkaracağını; şairlerin devlet erbabına sunacakları kasideler karşılığında caize olarak kötek yiyeceklerini; Kayıkçı Kul Mustafa hikâyelerine ve Köroğlu destanına itibar edileceğini esprili ve mizahî bir dille anlatır.³² Metnin ilerleyen bölümlerinde bu mizahî dil yerini kısmen müstehcen ve kaba ifadelerle bırakır:

“İmdi delâlet ider ki meḥâdim-i zî-şân ve süfehâ-yı devrânun sürür u ḥübûrlarına ḥadden bîrûn evzâ‘-ı ğarîbe ve ‘adden efzûn cünûn-ı ‘acîbeleri zuhûr idüp, aḥlâḳ-ı ḥamîdeleri ve eṭvâr-ı pesendîdeleri meşhûr-ı ‘âlem ü ‘âlemiyân olmasına ve zümre-i dânişmendân ve etrâk-i medâris-nişinân ‘ulûm-ı fâḥire ve fûnûn-ı bâhireye çalısup, kelâm-ı mantıḳdan nuṭḳa kâdir olmayup, ekşer *Ḥayâtü’l-ḥayāvân* ve *Geyik* dâsıtânlarından mesâ’il-i ‘amîḳa ve delâ’îl-i daḳîḳa istiḥrâc eyleyüp, birbiriyle ḥarren fâḥren mübâḥeşe ve münâḳaşadan ḥâlî olmamalarına ve ‘umûmen küttâb ve erbâb-ı aḳlâmuñ ma‘îšetleri tenezzül üzere olup ‘aşîḳları çok fâḥişelere zıbıḳçı, ḳaḥbelere ve ḳocaların eşek itmiş seḥḥârelere nâmeler ve şîrinlikler yazup geçinmelerine ve daḫî şu‘arâ ṭâ’ifesinüñ aşḥâb-ı devlete ve erbâb-ı ‘izz ü rif‘âte getürdükleri ḳaşâ’id-i selîse ve tevârîḥ-i nefîse zımnında ḥulle ve iḥsân me’mûl iken cevr-i firāvân belki degnek ve kötek yimelerine, ammâ Ḳayıḳçı Muştafâ deyişlerine ve Köroğlı tekerlemelerine ziyâde tevḳîr ve i’tibâr itmelerine ve *Sehnâme*-ḥân olan zarîfler ve ḳışsa oḳıyan ḥarîfler battâl olup, kimi bit bâzârı dellâli ve kimi daḫî şubaşıya çıkup, siyâset dellâli olmalarına ve gürûh-ı erbâb-ı âlât ve aşḥâb-ı silâḥun zevḳine ve iştihârlarına ḥuşuşen ḳın keser ve ḳılıç biler geñezler g.tlerine birer ḥançer şoḳup, ta‘lim-ḥâ neciler ‘izzetine ve oḳcılar ve yaycılarun intifâ‘ına ve tûfeng-endâzlığa heves iden tamâm yimezlerün gâhî zorları şıḳıya râst gelüp, tûfengleri çatlamasına ve kemânkeşlige ṭâlib ü râğıb olup, atıcılar ile iḥtilâṭ eyleyen puştlarun [ekşeri] pek müntehâ yay çekerken ḳasıḳları yarılıp, ṭ.şâḳ ḍarbına uğramalarına ve Tatar ṭâ’ifesi küffâr-ı ḥâksâr ...”³³

Yukarıda ahkâm takvimlerinin özellikleri arasında o sene zuhur edecek ay/güneş tutulmasıyla alâkalı bilgiler verdiği de belirtilmişti. Küfrî-i Bahâyî de yazdığı takviminde 1056 senesindeki ay tutulmasıyla alâkalı şunları söyler:

³² Lâmi‘î’nin buradaki mizahî ifadelerle benzer söyleyişlerinin bulunduğu bir eseri vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Ali Esir, “Lâmi‘î Çelebi’ye İsnat Edilen Bir Eser: Risâle-i Nefsü’l-Emr-i Lâmi‘î”, *İlmî Araştırmalar*, 12, İstanbul 2001, s. 111-120.

³³ *Takvîmü’l-Kavîm*, Ankara Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 528/6, vr. 1b-2a.

“ ... ve bu senede iki def’a husûf vâkı’ olsa gerekdür. Ahkâmı ‘alâ tarîkı’l-icmâl tesvîd ü taḥrîr olunur. Bu maẓmûn-ı ‘ibret-nümûn ile ta’bîr olındı.

Husûf-ı Küllî Der-Ukde-i Zeneb

İşbu biñ [elli altı]³⁴ senesi Cemâzi’l-âḥir’üñ on dördinci Cum’a günü ṭulû’-ı âfitâbdan on bir sâ’at yigirmi iki daḳıka mürûrında taḥte’l-arz mâh-ı münevver muḥsif ve fi’l-cümle mükedder olup, maḥsefen ṭulû’ eyleye ...”³⁵

Eserin sonunda da bu ay tutulmasının hangi semtlerde etkili olacağı ve ne kadar süreceği bildirilir:

“... el-Hâşıl keñezlerde ibtizâl, muḡlimânda infî’âl, me’bünânda keder ü kelâl vâkı’ olup meskeşler³⁶ ḥarâb ve pezevenkler bî-tâb ve meyḥânelerde şarâb ve müşterîler nâ-yâb olmasına ve bu husûfuñ ḥükmi Şafînoz ve Taṭavla mey-ḥâneleri ve Sazlılimân ve Ketenciler ve Makrahora ve Beşiktaş semtlerinde olup, müddet-i te’şîr yetmiş üç gün ve mu’azzam nüḥüseti otuz dört gün müstemir ola.”³⁷

1.2. DÎVÂN-I HEZELİYYÂT

Dîvân-ı Hezeliyyât, Küfrî-i Bahâyî’nin şiirlerinin yer aldığı küçük hacimli bir divandır. Bazı nüshalarda ismi *Dîvân-ı Küfrî* şeklinde kayıtlı olan eserin müellif hattıyla yazılmış nüshası mevcut değildir. Her nüshada farklı olmakla birlikte eserde bulunan yaklaşık 110 civarındaki şiirin tamamına yakınında küfür, hezel ve hiciv ihtiva eden ifadeler yer almaktadır. Şaire “Küfrî” lakabının verilmesinde bu manzumelerin muhteviyatı etkili olmuştur.

1.2.1 ESERİN NÜSHALARI

Yapılan katalog taramaları neticesinde, bugün itibariyle eserin altı nüshası tespit edilmiştir. Ayrıca bazı hiciv mecmualarında şairin şiirlerinden örnekler mevcuttur.

Ali Emîrî Manzum Eserler 768: Fıtnat Hanım ve Koca Ragıp Paşa’nın şiirleri ve Sürûrî’nin *Hezeliyyât*’ının bulunduğu yazmada ilk sırada “Bahâyî Dîvânî” adıyla kayıtlı yazmadır. Tamamı 36 yapaktır. İçinde 7 kaside, 7 müseddes, 3 muhammes, 1 müstezat, 63 gazel, 4’ü tarih olan 24 kıta, 2 mesnevi, 2’si Farsça olan 3 rubai, 10’u matla olan 12 müfred bulunmaktadır.

³⁴ Milli Kütüphane nüshasında sehven “altmış” yazılmıştır.

³⁵ *Takvîmü’l-Kavîm*, Ankara Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 528/6, vr. 4b-5a.

³⁶ Yazar burada Türkçe “s.kiş” kelimesini, Arapça kaideye uygun şekilde ism-i mekân kalıbında düzenlemiştir.

³⁷ *Takvîmü’l-Kavîm*, Ankara Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 528/6 , vr. 7b.

Ali Emîrî Manzum Eserler 1086: Eserin ilk varacağındaki “Ez-Kitâbhây-ı Süleymân Fehîm” kaydından *Dîvân*’ın Süleymân Fehîm’in kitaplarından olduğunu öğrenmekteyiz. H. 1225/1810-11 yılında Ahmed İzzet isimli bir müstensih tarafından çoğaltılmıştır. *Ahkâm-ı Külliye* ile birlikte yer alan eserin tamamı 20 varaktır. *Dîvân*’da 7 kaside, 5 müseddes, 3 muhammes, 1 müstezat, 55 gazel, 2’si tarih olan 24 kıta, 2 mesnevi, 2 Farsça rubai, 7’si matla olan 9 müfred mevcuttur.

Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Yazmaları 10/1: *Dîvân*, kendisi de bir hiciv şairi olan *Kubûrî-zâde Hevâyî Dîvânı* ve bazı meşhur kimselere ait hiciv ve hezel örneklerinin yer aldığı yazmada ilk sırada “*Dîvân-ı Küfrî-i Bahâyî*” adıyla kayıtlıdır. Tamamı 21 varak olan divanda 1 kaside, 2 müseddes, 1 müstezat, 59 gazel, 2 mesnevi, 2’si tarih olan 19 kıta ve 12 müfred yer almaktadır.

İstanbul Üniversitesi TY 3004: İçinde Nef’î’nin *Sihâm-ı Kazâ*’sının da bulunduğu bir mecmuada kayıtlıdır. 21b-47a varakları arasında yer alan divanda 7 kaside, 7 müseddes, 3 muhammes, 1 müstezat, 2 mesnevi, 2 kıta-yı kebire, 60 gazel, 3’ü tarih olan 25 kıta ve rubai, 14 müfred/matla vardır.

İstanbul Üniversitesi TY 3005: Eser, *Hicviye-i Bahâyî* adıyla kayıtlıdır. 1b-25a varakları arasında yer alan divanda 5 kaside, 6 müseddes, 3 muhammes, 1 müstezat, 2 kıta-yı kebire, 58 gazel, 2 mesnevi, 3’ü tarih olan 24 kıta ve 12 müfred/matla yer almaktadır.

İstanbul Üniversitesi TY 9754: Divan, *Hezeliyyât-ı Bahâyî* adıyla kayıtlıdır. 1b-27a varakları arasında bulunan eserde 6 kaside, 7 müseddes, 3 muhammes, 1 müstezat, 63 gazel, 3 mesnevi, 3 rubai, 3’ü tarih olan 19 kıta, 1’i tarih olan 12 müfred/matla bulunmaktadır.

1.2.3. DÎVÂN-I HEZELİYYÂT’IN MUHTEVASI

Şairin *Dîvân*’ında, klasik Türk şiiri nazım şekillerinin büyük bir kısmıyla yazılmış şiirler mevcuttur. *Dîvân-ı Hezeliyyât*’taki şiirlerin çoğu, hemen hemen baştan sona gayr-ı ahlâkî ifadeler ve galîz küfürlerin yer aldığı manzumelerdir. Bunların tamamı edebî açıdan kusurlu, sanat, incelik ve güzellikten mahrumdur. Küfrî-i Bahâyî’ye edebiyat tarihinde hiciv ve mizah şairi olarak ayrı bir yer kazandıran vasfı, şairin küfürden ârî, hiciv ve tezyifin yoğun olduğu birkaç şiiridir. Kendine has bir hiciv üslûbuna sahip şairin hiciv mecmualarında yer almasında, antolojilere girmesinde mütekerrir müseddes nazım şekliyle yazdığı meşhur şiirinin payı büyüktür. İsim vermeden kendi devrindeki zahit ve ham sofuları tenkit ve tezyif ettiği bu şiir şöyledir:

Müseddes

Zâhidin her ne kadar ta' nı firâvân olsa
 Aña ğam çekmez idik zerrece ' irfân olsa
 Rafz u ilhâd nedür añlasa iz' ân olsa
 Şıdķ ile mezheb-i İslâm' da püyân olsa
Bize mülhid diyenüñ kendüde imân olsa
Dahl iden dînimüze bâri müselmân olsa

Ta' n idüp zümre-i yârâna gürüh-ı ğazele
 Nâ-sezâ sözler ile bâ' iş olurlar kesele
 Ne bilür qadrini erbâb-ı kemâlin cehele
 Cümle geçdük idi her ne belâ ise hele
Bize mülhid diyenüñ kendüde imân olsa
Dahl iden dînimüze bâri müselmân olsa

Câhil ü bâtlı ü bî-mezheb iken bir ester
 Kendü ef' âlini ehl-i dile isnâd eyler
 Ardımızca ne kadar ğıybetimüz eyleseler
 Aña va' llâh elem çekmez idük zerre kadar
Bize mülhid diyenüñ kendüde imân olsa
Dahl iden dînimüze bâri müselmân olsa

Gerçi kim nefse uyup itmedeyüz sehv ü ğaḫâ
 Bilirüz cürmimüzi itmezüz inkâr aşla
 Ğam degül aybımızı söylese dâ' im a' dâ
 Qā' ilüz ğaḫ söze biz gerçi Bahâyi ammâ
Bize mülhid diyenüñ kendüde imân olsa
Dahl iden dînimüze bâri müselmân olsa

(Ali Emîrî MNZ 768 vr. 30a-30b; Ali Emîrî MNZ 1086 vr. 8b;
 İ.Ü. TY. 3004 vr. 30b-31a; İ.Ü. TY. 9754 vr. 22a-22b)

Ayrıca bu şiirin her bendinin sonunda yer alan “Dahl iden dînimize bârî müselmân olsa” mısraı zamanla mesel olmuş ve bazı atasözü mecmualarında yer almıştır.³⁸ Genellikle hezellerde hicvedilen kişilerin isimleri verilir. Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sında hicvedilen kişilerin tamamına yakınının ismi veya lakabı bildirilmiştir. Sürûrî'nin *Hezelîyyâf*'ında da hicvedilenler çoklukla belirtilmiştir. Küfrî-i Bahâyi ise hicvettiği kimselerin isimlerini umumiyetle bildirmez. Hiciv konusu ettiği kimseleri müstear mahlaslar (Şer'î ve Mer'î gibi), bazı unvan veya sıfatlar (Çelebi, Efendi,

³⁸ Bkz. Âdem Ceyhan, “17. Asra Ait İki Kitapçık: Nasreddin Hoca “Hikâye”leri ve Türk Atasözleri”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, s.141.

pezevenk gibi) zikrederek tehzil eder. Bahâyi'nin "Şer'î ve Mer'î" mahlaslı/adlı iki şairi hicvettiği şiiri şöyledir:³⁹

Müseddes

İki şâ'ir geldi Rûm'a her biri bir ma' nâ dir
 Biribirinden sözi mümtâz u müsteşnâdır
 Kîr-i ħar görse biri vaşf eyleyüp surnâ dir
 Gün-ı pâpâsa birisi künbed-i mînâ dir
Şîşe-i pür-şâşe Şer'î sâğar-ı şahbâ dir
İt p.ħın görse eger Mer'î-i ħar ħelvâ dir

Birisi ters-i ħımârı dârü-yı hûş-ber şanur
 Ħastenüñ kârüresin bâdeyle pür sâğar şanur
 Âb-gîne görse ger biri bilür-ı ter şanur
 Böyle iken her biri kendin hüner-perver şanur
Şîşe-i pür-şâşe Şer'î sâğar-ı şahbâ dir
İt p.ħın görse eger Mer'î-i ħar ħelvâ dir

Biri fark itmez girîbânı ile dâmânını
 Biri teşĥîş eylemez destârdan tumanını
 Görmedi kimse cihânda anların akrânını
 Ol iki fâzil efendinüñ görüñ iz'ânını
Şîşe-i pür-şâşe Şer'î sâğar-ı şahbâ dir
İt p.ħın görse eger Mer'î-i ħar ħelvâ dir

Birisi fark eylemez mâhiyet-i eşyâ nedür
 Birisi fehm eylemez şüret nedür ma' nâ nedür
 Şorsalar bilmez birisi p.ħ nedür ħelvâ nedür
 İki de ebleh [ü] lâ-ya' kıl ü dîvânedür
Şîşe-i pür-şâşe Şer'î sâğar-ı şahbâ dir
İt p.ħın görse eger Mer'î-i ħar ħelvâ dir

Ħaĥĥ budur Şer'î Efendi fazluñ itmişler 'ıyân
 Anda olmuş bî-tekellüf 'ilm ü 'irfân tev'emân
 Mer'î'nüñ daĥi olur mı cevher-i zâtı nihân
 Ol iki mollâlaruñ ancak budur 'aybı hemân
Şîşe-i pür-şâşe Şer'î sâğar-ı şahbâ dir
İt p.ħın görse eger Mer'î-i ħar ħelvâ dir

(Ali Emîri MNZ 768 vr. 7b-8a; Ali Emîri MNZ 1086 8a-8b; İ.Ü. TY. 3004 vr. 28b-29a; İ. Ü. TY. 3005 vr. 6b-7b; İ. Ü. TY. 9754 vr. 20b-21a)

Şairin hicviyelerinin mühim bir kısmı mütekerrir müseddes nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Şüphesiz bunda tekrar edilen beyitlerle söyleyişe

³⁹ Şairin "Şer'î ve Mer'î hakkında bir hicvi daha bulunmaktadır. "Der Hakk-ı Şer'î ve Mer'î" başlıklı şiir için bkz. *Dîvân-ı Küfrî-i Bahâyi*, Ali Emîri MNZ 768 vr. 32b-33a.

kuvvet kazandırma ve okuyucunun zihninde zemmedilen kişi veya topluluğun vasfını canlı tutma isteği etkili olmuştur:

Müseddes

Bakma dehrûn ‘arîf ü nâ-dânına
 Ta‘nı ko gāv u ħar u insânına
 Herkesûn bir şîve düşmüş cânına
 Bakmazuz ehl-i dilûn noqşânına
Dağlimüz yok kimsenûn ‘irfânına
P.ğ tariķûn la‘net olsun cânına

İhtilâf-ı tab‘ ıla cins-i beşer
 Yâ Mesîhâ yâ ħar olmuş ser-be-ser
 ‘Arife andan nedür sūd u zarar
 Türk⁴⁰ ü şehri hep zarîf olsa eger
Dağlimüz yok kimsenûn ‘irfânına
P.ğ tariķûn la‘net olsun cânına

İsteyenler gevhere ħârâ disûn
 İsteyen ħâra gül-i ra‘ nâ disûn
 İsteyen ħardur bütün dünyâ disûn
 Her biri ‘aqlınca bir ma‘ nâ disûn
Dağlimüz yok kimsenûn ‘irfânına
P.ğ tariķûn la‘net olsun cânına

Ehl-i dil yârânı inkâr itmezüz
 Ta‘nımızla ħalkı bîzâr itmezüz
 Ma‘rifet kesb itmeden ‘âr itmezüz
 Ĥar-mizâc etrâke ikrâr itmezüz
Dağlimüz yok kimsenûn ‘irfânına
P.ğ tariķûn la‘net olsun cânına

Herze-gülük şîve-i rindân ise
 Bî-hünerlik zîver-i insân ise
 Zemm ü ğıybet mâye-i ‘irfân ise
 Bu şan‘at maqbul-i ins ü cân ise
Dağlimüz yok kimsenûn ‘irfânına
P.ğ tariķûn la‘net olsun cânına

(Ali Emîri MNZ 768 vr. 8a-8b; Ali Emîri MNZ 1086 vr. 7b-8a; İ.Ü. TY. 3004 vr. 30a-30b; İ.Ü. TY. 3005 vr. 7a-7b; İ.Ü. TY. 9754 vr. 21b-22a)

Bahâyî özellikle Mevlevîleri hicvettiği bir başka şiirinde, yaşadığı devirde sohbet toplantılarının çok fazla düzenlendiğini, dervişlerin

⁴⁰ Şair bu mısradaki “Türk” kelimesini “köylü” manasında kullanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fatih Köksal, “Divan Şiirinde Türk”, *Journal of Turkish Studies*, (Orhan Okay Armağani), Vol. 30/11, s. 231-269.

tekkelerinden ayrılarak zengin kimselerin konaklarındaki ziyafet ve musîkî fasıllarına dâhil olduğunu, hemen her mecliste bir Mevlevî dervişiine rastlandığını şu şekilde anlatır:

Müseddes

Zümre-i eşrâfdan her şeb gezek eksük degül
 Birbirin her gün ziyâfet eylemek eksük degül
 Gerçi her şöhbette bir dün u muğek (?) eksük degül
 Meclis-i ‘irfânda ammâ bir eşek eksük degül
Ĥâşılı ehl-i dile cevri-felek eksük degül
Ķanda varsañ bir dede bir dünbelek eksük degül

Mesken oldu şimdi dervîşâna eşrâfuñ evi
 Ber-ţarafdur küşe-i ‘uzletde olmak münzevî
 Oldı bunlar miñnet-i şürî belâ-yı ma‘nevî
 Ķanda varsañ muğarrer nây-zen bir Mevlevî
Ĥâşılı ehl-i dile cevri-felek eksük degül
Ķanda varsañ bir dede bir dünbelek eksük degül

‘Âlem içre bir nefes ehl-i dile rāhat mı var
 Yâ huzûr ile nihânî şöhbete fırsat mı var
 Bir şaķil-i bî-nevâ ĥarsız meger şöhbet mi var
 Def ü nây ü dünbeleksiz şimdi cem‘iyyet mi var
Ĥâşılı ehl-i dile cevri-felek eksük degül
Ķande varsañ bir dede bir dünbelek eksük degül

Eyler oldu Mevlevîler ehl-i dünyâya hücûm
 Ĥâşa li’llâh kim buña râzî ola Mollâ-yı Rûm
 Sûr u mâtemde ider bunlar icrâ-yı rûsûm
 ‘Âlemi tutdı şadâ-yı nây ü gülbâng-i ĳudûm
Ĥâşılı ehl-i dile cevri-felek eksük degül
Ķanda varsañ bir dede bir dünbelek eksük degül

Tutdı dünyâyı Toğânî’nün⁴¹ kemâl-i şöhreti
 Şimdi oldu ehl-i dünyânuñ medâr-ı devleti
 Şol kadar oldu müridân u muĥibbün keşreti
 Her biri bir ĥâneye virmekde dâ’im şıķleti
Ĥâşılı ehl-i dile cevri-felek eksük degül
Ķanda varsañ bir dede bir dünbelek eksük degül

(Ali Emîrî MNZ 768 vr. 6b-7b; Ali Emîrî MNZ 1086 vr. 7a-7b; İ.Ü. TY. 3004 vr. 29a-29b; İ.Ü. TY. 3005 vr. 6a-6b; İ.Ü. TY. 9754 vr. 20a-20b)

⁴¹ Bahâyî’nin çağdaşı olan “Toğânî” mahlaslı şair, Toğânî Ahmed Dede’dır. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerindedir. Sultan IV. Murad tarafından çok fazla hürmet ve ihtiram gösterilen bu Mevlevî dedesi, 1630 yılında vefat etmiştir. Bkz. İlhan Genç (hzl.), *Esrâr Dede, Tezkire-i Şu‘arâ-yı Mevleviyye*, AKM Yay., Ankara 2000, s. 319-321; M. Akkuş-A. Yılmaz (hzl.), *Hüseyn Vassâf, Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi Yay., C. 5, İstanbul 2011, s. 232.

Dîvân-ı Hezeliyyâf'ta hikmetli söyleyişlere, nasihat mahiyetinde ifadelere pek rastlanmaz. Eserdeki yegâne öğüt verici nitelikte olan şiir, bazı nüshalarda “Fi'n-nasîha” başlığıyla kayıtlı şu kasidedir:

Fi'n-nasîha

Eylemek zümre-i nâ-dânla ülfet ne belâ
 Ehl-i 'irfân olana böyle rezâlet ne belâ
 Hüd-pesend ehl-i nezâket geçinen nâ-dâna
 Meyl ü râğbet ne belâ mihr ü maḥabbet ne belâ
 Kendüden gayrıya âdem dimeyen ḥar-ṭab' a
 Yâr olup muttasıl ünsiyyet ü ülfet ne belâ
 Ol ki her vaz' ı münâfıkçasına ola anı
 Yâr-i şâdıķ şanup envâ' -ı mürüvvet ne belâ
 Ol maḥabbet k'ola zımnında 'adâvet zâhir
 Anuñ erbâbına izhâr-ı şadâkat ne belâ
 Ol tevâzu' ki ola âmiḥte-i istihzâ
 Anı izhâr idenüñ vaşfına râğbet ne belâ
 Ol ri'âyet k'ola âlüde-i ca' l ü suḥre
 Anı icrâ kılanuñ zâtına 'izzet ne belâ
 Ol ki ṭab' ında ta' aşsub görine anuñla
 Yûsuf-ı vaķt ise de ṭarḥ-ı uḥuvvet ne belâ
 Ol ki sermâye-i 'irfâna degüldür mâlik
 Geçine ḥ'âce-i kâlâ-yı zarâfet ne belâ
 Ol ki zâtında hünerden yoğ iken hergiz eşer
 'Ayb-bîn olmağı 'add ide nezâket ne belâ
 Ol ki fâḥr eyleye ḥâtır-şiken olmağla anuñ
 'İrzını ḥâtırını ḥıfz u şıyânet ne belâ
 Hâşılı böyle olan bî-ḥıred-i bed-ḥünüñ
 Ṭarılup sözlerine buğz u 'adâvet ne belâ
 Sözüne kendüsine ancılayın eşḥâşuñ
 İncinüp her birine kaşd-ı ihânet ne belâ
 Her ne söylerse kişi kendi şıfâtın söyler
 Ğam çeküp ol söz için renc ü meşakḳat ne belâ
 Ehl-i dilden geçinüp 'ârif olan nâ-dâna
 Böyle aḥlâķ-ı zemîme bu denâ'et ne belâ

Lāübālī vü tekellüfsüz olan ihvāna
Bu kadar kibr ü tehevürle bu hiddet ne belā

‘Uçalā kārı mıdur böyle dil-āzār olmağ
Hilm ü re’fet var iken hışm u huşūnet ne belā

Ne beter bir kişinüñ hātırını yıkmakdan
Nefs ü şeytāna uyup halka haķāret ne belā

Ādemüñ zīver-i zātı siyer-i nīgūdur
Bu kadar bed-şıfat u zıştı-i haşlet ne belā

‘Ārif-i pāk-nazar merd-i kabāhat-fehmüñ
Görine kendü vücūdında kabāhat ne belā

Bu felāket felegindür yine erbāb-ı dile
Ėayrıdan yoğ yire bī-hūde şikāyet ne belā

Güş ider var ise şekvāyı felekden ebleh
Sitem-i zümre-i nā-dānı hikāyet ne belā

Şeref-i necm-i sa’ ādet eşer itmez çünkim
Ehl-i ‘irfāna bu te’şir-i nuhūset ne belā

Sebeb-i nekbet ise ehl-i kemālün hüneri
Muttaşıl kesb-i kemāl itmege himmet ne belā

Bā’ iş-i devlet ise cehl ü hamākat kişiye
Yā bu taşşil-i hüner kılmada zaħmet ne belā

Ṭayy olınsa n’ola tūmār-ı şikāyet demidür
Gerdiş-i çarħa bu isnād u töhmet ne belā

Her ne hālet ki ire ādeme kendindendür
Ėayrıdan zann idüp ol hāli isā’et ne belā

Olmasa sende haṭā böyle sitem görmez idüñ
Nefsün işlāħ ideğör Ėayra naşihat ne belā

Herkesün çünki sözüden bilinür aħvāli
Bir bölük ṭā’ife haķķında mezemmet ne belā

Cānib-i haşmı yüri Haķķa havāle eyle
Bu kadar çekdüğüñ endüh-ı fesādāt ne belā

(Ali Emîrî MNZ 768 vr. 3b-4b; Ali Emîrî MNZ 1086 6a-6b; İ.Ü. TY. 3004 vr. 22a-23a; İ.Ü. TY. 3005 vr. 3a-5a; İ.Ü. TY. 9754 vr. 2a-3a)

Küfrî-i Bahâyî'nin bir diğer hicviyesi ise, klasik Türk şiirinin en önemli şairleri arasında yer alan Nefî hakkındadır. Özellikle kasidelerinin fahriye bölümlerindeki övünmeleri meşhur olan Nefî, aynı tavrını bir gazelinde de sergilemiştir. Nefî'nin gazel sahasında da ne derece mâhir biri olduğunu gösteren ve Itrî (ö. 1712) tarafından Segâh makamında bestelenen⁴²

Tûtî-i mücize-güyem ne desem lâf değil
Çerh ile söyleşemem âyînesi sâf değil

matlalı gazelini tehzil eden Bahâyî, Nefî'yi şöyle hicvetmiştir:

Ġazel

Yâve-gû zâğ-ı siyâhum dir iseñ lâf degül
Tûfîyüm dime ki mir 'ât-ı dilin şâf degül
‘Ulemâ düşmeni bir hâin-i bî-dînsin sen
Ehl-i dildir dinilürse saña inşâf degül
Dehr tutmazsa n'ola yâve kelâmın maqbûl
Belî har-mühre pesendide-i şarrâf degül
Girdi miftâh-ı der-i genc-i halâ çün elüñe
‘Aleme herzelerüñ bezl eyleseñ itlâf degül
Toludur nüşha-i hicv ile derün-ı Nefî
Tab'ı yârân gibi dükkânçe-i şahhâf degül⁴³

(Ali Emîri MNZ 768 vr. 19a; A. N. TARLAN 10/1 vr. 8b-9a; İ.Ü. TY. 3004 vr. 39b; İ.Ü. TY. 3005 vr. 15b-16a; İ.Ü. TY. 9754 vr. 10b)

Küfrî-i Bahâyî'nin dikkat çeken bir başka özelliği ise diğer şairlerin divanında pek rastlamadığımız rediflere yer vermesidir.

Ġazel

Dil-dâr cefâ-pişe vü agyâr münâfîk
Hağdan dilerin kim ola ber-dâr münâfîk
Ahkâm-ı felek olmada bu vech ile cârî
Ahyâr sitem-kîş ola eşrâr münâfîk
Bî-lezzet olur meclis-i erbâb-ı ma'ârif
Ger olmasa yârân-ı sitem-kâr münâfîk

(Ali Emîri MNZ 768 vr. 17b; Ali Emîri MNZ 1086 vr. 13b; A.N. TARLAN 10/1 vr. 7a; İ.Ü. TY. 3004 vr. 38b; İ.Ü. TY. 3005 vr. 14b)

⁴² Yılmaz Öztuna, *Türk Müsîkîsi Ansiklopedisi*, Kültür Bak. Yay., C. II, Ankara 1990 , s. 566.

⁴³ Şair, bu son mısraı Nefî'nin gazelinden aynen iktibas etmiştir.

Gazel

Bizi şanmañ ki hemān bādede māhîr zıpıruz
Biz bu evzā' ıla çok nesneye kâdir zıpıruz

Bir degül iki degül üç degülüz bir alayuz
Az zirzop degülüz haylice vâfir zıpıruz

Birimüz ş.çsa tutarken koçusu dünyâyı
Yine nâ-pāk degül tıyb u tâhîr zıpıruz

Faħr ider şimdi bizümle b.kımı yir deliler
Āb-ı rüy-ı süfehâyuz katı kâhîr zıpıruz

Mâzhar-ı nükte-i *en-nâdiru ke'l-ma' dūmız*
Mişli yoç tanıruz aqrânları nâdir zıpıruz

Bilmezüz halk niçün nefret iderler bizden
Ağçe pul istemezüz suhreye hâzîr zıpıruz

N'ola evzā' -ı ğarîbeyle olursağ meşhūr
Bizde hiç 'aql eşeri yoç hele zâhîr zıpıruz

Söylerüz bulduğumuz yâveyi eş'âr diyü
P.ğ yirüz biz de Bahâyî gibi şâ'ir zıpıruz

(Ali Emîri MNZ 768 vr. 16a; Ali Emîri MNZ 1086 vr. 12b; A.N. TARLAN 10/1 vr. 6a; İ.Ü. TY. 3004 vr. 37b-38a; İ.Ü. TY. 3005 vr. 13b; İ.Ü. TY. 9754 vr. 7b)

Hiciv mecmuaları incelendiğinde şairlerimizin birbirlerinde gördükleri fizikî noksanlık ve şekil bozukluklarını da ağır şekilde hicvettikleri görülür. Şairler kellik, kekemelik, aksaklık, körlük, sağırlık vb. sakatlık ve anatomik bozuklukların yanı sıra saç, sakal, bıyık, kaş, göz hicivleri de kaleme almışlardır.⁴⁴ Bahâyî'nin de buna benzer bir hicviyesi bulunmaktadır:

⁴⁴ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Güven, *a.g.e.*, s. 134-154.

Ġazel

Ey birāder⁴⁵ görmedüm hîç burnuña beñzer burun
Şanki olmuş şüretüñ üstünde kîr-i ħar burun

Yazıcağ dîvāre zırnîĥ ü cividle çehreñe
Bir ħaba yesteh gibi yazılsa lâyıĥ ger burun

B.ħlıca bostānda yetmiş baĥlıcandur yā ĥıyār
Egri bügri b.ħ ħabağıdur yahud mantar burun

Yā lağımçı ħazmasıdır yā şapandur yā çapa
Sen yürüdükçe toĥunduğı yiri yırtar burun

Yā ħulaĥlı borıdur yā sūrnā yā kerrenāy
Kim nefes virdükce gāhî tağları şarşar burun

Maĥv olur burnuñ yanında ĥāşılı ĥortüm-ı fil
Yüriseñ tahte's-serādan aşağı şarĥar burun

Taş gemisine ħayalılık parçaya aşma ĥalā
Belki olur keşti-i gerdūna bir lenger burun

Ne Akındı burnı beñzer burnuña ne Boz burun
Ger şorarsañ b.ħ degül burnuñ yanında her burun

Bir başılmış p.ĥa benzer güşe-i āb-ĥānede
Çehre-i murdārınuñ üstünde ol kāfer burun

(Ali Emîrî MNZ 768 vr. 22a-22b; Ali Emîrî MNZ 1086 vr. 16a; A.N. TARLAN 10/1
12b-13a; İ.Ü. TY. 3004 vr. 41b; İ.Ü. TY. 3005 vr. 18a-18b; İ.Ü. TY. 9754 vr. 13a)

⁴⁵ AE MNZ 1086 numarada kayıtlı nüshada bu kelimenin yerinde “Fedâî” ismi yer almaktadır. Yaptığımız taramada Küfrî-i Bahâî'nin çağdaşı Fedâî mahlaslı bir şairin bulunmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu nüsha geç tarihli olduğundan ve 17. asırda yaşamış Fedâî mahlaslı biri bulunmadığından “birāder” şekli tercih edilmiştir.

SONUÇ

Hiciv ve mizah örneklerinin sayısında önemli bir artışın gözlemlendiği XVII. asır, Türk hiciv edebiyatının renkli simâlarının bir arada bulunduğu, genellikle birbirlerini ve kısmen de toplumun aksayan yönlerini hicvettikleri bir zaman dilimidir. Bu makalede, devrinin nüktedân ve heccâvları arasında ilk sıralarda yer alan, ismi edebiyat tarihlerinde geçmesine rağmen hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında yeterince malûmatın bulunmadığı Küfrî-i Bahâyî ele alınmıştır. Şairi çağdaşı olan heccâvlardan ayıran en mühim özelliği, şiir yazma kabiliyetini tamamıyla hiciv, hezel ve küfür sahasında sergilemiş olmasıdır. Şiirlerinin tamamına yakınında küfür ve müstehcen ifadeler ön planda yer almaktadır. Şairin divanında âşıkâne, dinî ve tasavvufî şiirlere rastlanmaz. Ayrıca hem çağdaşlarında sıklıkla görülen hem de selefleri ve haleflerinde bulunan isim, mahlas yahut lakap bildirerek hicvetme anlayışı Küfrî-i Bahâyî tarafından pek benimsenmemiştir. *Dîvân-ı Hezeliyyâl*'ta birer yerde mahlasları zikredilen Nef'î, Toğanî ve müstear birer mahlas olduğunu düşündüğümüz Şer'î ve Mer'î hakkında yazdıkları hariç tutulursa, şairin hiç bir kimsenin ismini/mahlasını bildirmeden hezeller yazdığı görülmektedir. Mevlevîler hakkında müseddes nazım şekliyle yazdığı şiir, edebiyat tarihimizde dinî zümrelere yönelik hicivlerin ilk örneklerinden biridir.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim (haz.), *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*: AKMB Yay., Ankara 1999.
- AKBAYAR, Nuri (haz.), *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- AKKUŞ, Mehmet- YILMAZ, Ali (haz.), Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi Yay., İstanbul 2011.
- AKKUŞ, Metin (haz.), *Nef'î Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- AKKUŞ, Metin (haz.), *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- APAYDIN, Mustafa, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2001.
- AYDÜZ, Sâlim, "Müneccimbaşı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006.
- AYDÜZ, Sâlim, "Osmanlı'da Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. 1, 1995.
- BATUR, Atilla (haz.), *Sürûrî Divanı: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanın Tenkitli Metni*, (İnönü Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi)
- CEYHAN, Âdem, "17. Asra Ait İki Kitapçık: Nasreddin Hoca Hikâyeleri ve Türk Atasözleri", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, 2011.
- CUNBUR, Müjgan, "Bahâ'î", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKMB Yay., Ankara 2002.
- ÇAPAN, Pervin (haz.), *Mustafa Safâyî, Tezkire-i Safâyî*, AKMB Yay., Ankara 2005.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, "Zâtî'nin Letâyifi II", *İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22 (1974).
- ÇİFTÇİ, Hasan, "Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 1998.
- DEMİREL, Gamze, "Klâsik Türk Edebiyatında Hiciv", *TALİD Eski Türk Edebiyatı II*, 2007.
- EKİNCİ, Ramazan, "Küfrî-i Bahâyî" *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=501> [erişim tarihi: 10.09.2014]

- ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 2.
- ESİR, Hasan Ali, “Lâmi‘î Çelebi’ye İsnat Edilen Bir Eser: Risâle-i Nefsü’l-Emr-i Lâmi‘î”, *İlmî Araştırmalar*, S. 12, İstanbul 2001.
- GENÇ, İlhan (hızl.), *Esrâr Dede, Tezkire-i Şu‘arâ-yı Mevleviyye*, AKM Yay., Ankara 2000.
- GÜVEN, Hikmet Feridun, “Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 2006.
- GÜVEN, Hikmet Feridun. *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*, (Gazi Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1997.
- Hevâyî, *Dîvânçe-i Kubûrîzâde Hevâyî*, Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Yazmaları 10/2.
- İPEKTEN, Haluk, vd. *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1988.
- KAHRAMAN, Seyit Ali vd. (haz.), *Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011.
- KILIÇ, Filiz (hızl.), *Âşık Çelebi, Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, C. 1-2, İstanbul 2010.
- Komisyon, “Bahâî”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay. C.1., İstanbul 1977.
- KORTANTAMER, Tunca, “Kuruluşundan Tanzimata Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi”, *Türkler*, C. 11., Yeni Türkiye Yay., 2002.
- KÖKSAL, M. Fatih, “Divan Şiirinde Türk”, *Journal of Turkish Studies*, (Orhan Okay Armağanı), Vol. 30/11.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Türklerde Halk Hikâyeciliğine Ait Bazı Maddeler”, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi”, *TDAY Belleten* 1970.
- Müstakim-zâde Süleymân Sa‘deddin Efendi, *Mecelletü’n-Nisâb*, (Tıpkıbasım), Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.
- Mütercim Asım, *Kâmûs Tercümesi*, Matbaatü’l-Osmâniye, C. III, 1305.
- OKAY, Orhan, “Hiciv”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Kùltür Bak. Yay., C.II, Ankara 1990.

Sürûrî, *Hezeliyyât-ı Sürûrî*, İ. Ü. Ktb. TY 3005.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fuzalâ*, (tıpkıbasım: A. Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989.

TUMAN, Mehmed Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, Bizim Büro Yay., C. 1, Ankara 2001.

YILMAZ, Kâşif (haz.), *Güfî ve Teşrifâtü'ş-Şu'arâsı*, AKMB Yay., Ankara 2001.

YILMAZ, Mehmet, *Kùltürümüzde Âyet ve Hadisler*, Kesit Yay., İstanbul 2013.

ZAVOTCU, Gencay (haz.), *Rıza Tezkiresi*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009.